

İSLAMİYET'TEN ÖNCE TÜRKLERDE
KÜLTÜR VE MÜZİK
Hun, Kök Türk ve Uygur Devletleri

Feyzan Göher Vural

ÖTÜKEN

FEYZAN GÖHER VURAL; İstanbul'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Niğde'de tamamladı. 1996 yılında Niğde Üniversitesi - Eğitim Fak. G.S.E.B. Müzik Öğretmenliği Programını kazandı. Burada Prof. Muzaffer Arkan'dan koro ve işitme; Yrd. Doç. Dr. Güler Demirova'dan piyano dersleri aldı; besteci Avni Anıl ile Türk Sanat Müziği çalışma fırsatı buldu. 2000 yılında buradan bölüm, fakülte ve üniversite birincisi olarak mezun oldu. Aynı yıl Gazi Üniversitesi - Eğitim Bilimleri Enstitüsü G.S.E. A.B.D. Müzik Öğretmenliği Bilim Dalı Programında açılan yüksek lisans sınavını kazandı. Prof. Dr. Ali Uçan, Prof. Dr. M. Cihat Can, Prof. Dr. Salih Akkaş, Prof. Dr. Türev Berki, Prof. Rıdvan Süer gibi hocalardan dersler aldı. 2002 yılında Prof. Gül Çimen danışmanlığında sürdürdüğü yüksek lisans eğitimini tamamladı ve aynı kurum ve bölümde doktora eğitimine başladı. Aynı yıl Niğde Üniversitesi'nde açılmış olan araştırma görevliliği sınavını kazandı ve lisansüstü eğitimini tamamlamak üzere Gazi Üniversitesi'nde görevlendirildi. 2006 yılında Gazi Üniversitesi'nde Prof. Dr. M. Cihat Can danışmanlığında sürdürdüğü doktora eğitimini tamamladı ve Niğde Üniversitesi'nde yardımcı doçent kadrosuna atandı. 2010 yılında Selçuk Üniversitesi Eğitim Fak. G.S.E.B. Müzik Öğretmenliği Anabilim Dalı'na yardımcı doçent kadrosuyla atandı. 2011 yılında Selçuk Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Tarih Anabilim Dalı'nda açılan yüksek lisans sınavını, birincilikle kazanarak ikinci yüksek lisans eğitimini almaya başladı. Bu eğitimi sırasında Prof. Dr. Sadettin Gömeç'ten Göktürkçe dersleri alma imkânı buldu; Yrd. Doç. Dr. Sefer Solmaz, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yılmaz ile Orta Asya Türk Tarihi, Bozkır Türk Halkları Tarihi, Yakınçağ Türk Dünyası Tarihi çalıştı. 2012 yılında müzikoloji alanında doçentlik sınavını kazandı. 2013 yılında Selçuk Üniversitesi'nde Yrd. Doç. Dr. Sefer Solmaz danışmanlığında sürdürdüğü ikinci yüksek lisans eğitimini tamamladı. Aynı yıl Niğde Üniversitesi Türk Musikisi Konservatuvarı'na doçent kadrosu ile atandı ve Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi bünyesindeki, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı'nda açılan doktora sınavını birincilikle kazandı. Bu kurumda Prof. Dr. Sadettin Gömeç ile Sibiry Türkleri Tarihi ve Türk Kültür Tarihinin Kaynakları, Prof. Dr. Üçler Bulduk ile Tarih ve Mitoloji, Prof. Dr. Eşref Buharalı ile Mısır Türk Sultanlığı ve Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu ile Sovyetler Birliği ve Türkiye tarihi çalıştığı ikinci doktora eğitimine, Prof. Dr. Saadettin Gömeç'in danışmanlığında devam etmektedir.

Halen Niğde Üniversitesi'nde öğretim üyeliği görevini sürdüren Vural, İngiltere Londra Üniversitesi, İtalya Padova Üniversitesi ve İrlanda Limerick Üniversitesi'nde akademik faaliyetlerde bulunmuş, yurt dışı ve yurtiçinde çok sayıda bildiri sunmuş, etnomüzikoloji, müzik tarihi ve müzik eğitimi alanlarında ulusal ve uluslararası dergilerde makaleler yayınlamıştır.

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar	11
Önsöz	13
Giriş.....	15

I. BÖLÜM

A. Asya Hunlarında Devlet Yapısı	24
Hukuk Sistemi	27
B. Asya Hunlarında Toplumsal Yapı	29
Kadının Toplumdaki Yeri ve Önemi	30
Eğitim	31
Dil ve Yazı	32
Ekonomi.....	33
Yiyecek ve İçecek Kültürü	34
Giyim Kuşam.....	36
Barınma.....	38
Hayvancılık ve Tarım	39
Hunlar ve At.....	40
İnanç ve Gökbilimi.....	42
Toplantı, Tören ve Festivaller.....	45
C. Hunlarda Sanat ve Zanaat.....	48
Halı, Nakış ve Keçe Dokumalar	51
Maden Dökümü ve İşlemeciliği	54
Deri İşlemeciliği.....	58
Ahşap İşlemeciliği ve Marangozluk	59
Mimari	62
Keramik Sanatı.....	63
Dövme ve Mumyalama	64
Resim ve Heykel.....	65
Ç. Hunlarda Müzik.....	68
Müzik Türleri.....	69
1. Dini Müzik	70
2. Tuğ Müziği.....	70
3. Kahramanlık ve Destan Müziği	74
4. Toplantı, Tören ve Festival Müzikleri	75
5. Günlük Hayatı Konu Alan Müzikler	76
6. Ağıtlar	76
Çalgılar.....	78
Davul	78
Kopuz.....	82
Boru ve Boynuz.....	83
Hun Arpı/Hun Çengi.....	84
Diğer Çalgılar	86

Hun Müziğinin Yapısı ve Özellikleri	90
Hun Müziğinin Çin Müziği Üzerindeki Etkileri	93
Müziğin Diplomatik Etkisi	95
Avrupa Hunlarında Müziğe Kısa Bir Bakış.....	95

II. BÖLÜM

ORTA ASYA TÜRKLERİNDE ESKİ TÜRK DİNİ VE KAM DAVULU

Kök Tengri İnancı (Kamlık) ve Kamlar	97
Kamların Kıyafetleri	102
Kadın Kamlar	103
Kam Davulu	105
Kamların Müzisyen Yönü	113

III. BÖLÜM

KÖK TÜRK (GÖKTÜRK) DEVLETİ

A. Kök Türklerde Devlet Yapısı	119
Hukuk Sistemi	121
B. Kök Türklerde Toplumsal Yapı.....	122
Toplumsal Yaşama Ait Arkeolojik Buluntular	123
Kadının Toplumdaki Yeri ve Önemi	124
Orhun Anıtları ve Kök Türklerde Dil - Yazı.....	126
Tuğ Kelimesine Dair.....	131
Takvim-Zaman Kavramı ve Yönler.....	132
Ekonomi.....	134
Giyim Kuşam.....	136
Yiyecek ve İçecek Kültürü	137
Hayvancılık ve Tarım	138
Sulama Kanalları	139
Kök Türkler ve At	139
İnanç Sistemi.....	141
Kozmik, Astrolojik ve Mitolojik Simgeler.....	144
Toplantı, Tören ve Festivaller.....	145
C. Kök Türklerde Sanat ve Zanaat	147
Maden Dökümü ve İşlemeciliği	147
Mimari	148
Keramik Sanatı.....	148
Resim, Heykel ve Balballar.....	149
Ç. Kök Türklerde Müzik	156
Müzik Türleri	157
1. Dini Müzik.....	157
2. Tuğ Müziği	160
3. Kahramanlık - Destan Müziği.....	161
4. Toplantı, Tören ve Festival Müzikleri.....	162
5. Günlük Hayatı Konu Alan Müzikler	163
6. Ağıtlar	163

Kök Türk Müziğinin Yapısı ve Özellikleri	164
Ünlü Müzisyenler	166
Çalgılar	167
Davul	167
Kopuz	168
Arp/Çeng	169
Diğer Çalgılar	169

IV. BÖLÜM UYGUR DEVLETİ

A. Uygurlarda Devlet Yapısı	176
B. Uygurlarda Toplumsal Yapı	179
Kadının Toplumdaki Yeri ve Önemi	179
Eğitim	181
Tıp	182
Uygur Kitabeleri	182
Dil ve Yazı	183
Kütüphaneler	188
Matbaa ve Kâğıt	188
Takvim ve Ölçü Değerleri	190
Ekonomi	191
Yiyecek ve İçecek Kültürü	192
Hayvancılık ve Tarım	193
Sulama Sistemleri (Karızlar)	194
İnanç	196
Eski Türk Dini	196
Budizm	197
Maniheizm	198
Diğer Dinler ve İnanışlar	199
Uygurlarda Din ve Vicdan Hürriyeti	199
C. Uygurlarda Sanat ve Zanaat	200
Dokumacılık	200
Mimari	201
Maden Dökümü ve İşlemeciliği	204
Ahşap İşlemeciliği ve Marangozluk	204
Deri İşlemeciliği	205
Keramik Sanatı	205
Resim, Fresk, Minyatür ve Heykel	206
Tiyatro	211
Dans	211
Ç. Uygurlarda Müzik	213
Uygur Müziğinin Gelişmesinin Başlıca Nedenleri	213
Müzik Eğitimi	215
Müzik Toplulukları ve Konserler	216
Müzik Türleri	217
1. Dîni Müzik	217
2. Tedavi Amaçlı (Sağaltımsal) Müzik	217

3. Tuğ Müziği.....	218
4. Kahramanlık Müzikleri/Ozan Çalgıcılık.....	219
5. Toplantı, Tören ve Festival Müzikleri.....	220
6. Sanat Müziği-Halk Müziği.....	222
7. Günlük Hayatı Konu Alan Müzikler.....	222
8. Ağıtlar.....	225
Uygur Müziğinin Yapısı ve Özellikleri.....	227
Nota Yazımı.....	227
Uygur Müziğinin Diğer Kültürlerle Olan İlişkisi.....	228
Ünlü Müzisyenler.....	229
Çalgılar.....	230
Altınlı Davul ve Altınlı Boru.....	231
Kopuz.....	231
Berbab / Pipa ve Ud.....	232
Tambur.....	233
Dutar.....	234
Setar/Satar.....	235
Ravab / Rebap.....	235
Gicek/Giçek.....	236
Flüt, Kaval ve Ney.....	237
Balıman/Balaman.....	239
Zurna.....	239
Ağız Orgu.....	240
Boru/Burga.....	241
Kerrenây/Kürrenây.....	241
Kalun.....	241
Çeng.....	242
Uygur Santuru/Çeng.....	242
Ağız Tamburası/Demir Kopuz.....	245
Mıskal/Erganun.....	246
Çeşitli Vurmalılar.....	246
Uygur Çalgılarına ve Yapıldıkları Ağaçlara İlişkin Hikâyeler.....	247
Uygur On iki Makamı.....	249
Uygur On iki Makamının Tarihî Gelişimi.....	251
Uygur On İki Makamının Yapısı.....	252
Geleneğini Geçmişten Alan Uygur Düğün ve Merasimlerinde Müzik.....	253
Gençlerin Evlenme Öncesi Tanışmalarında Müzik.....	253
Uygur Düğün Törenlerinde Müzik.....	253
Uygur Göç Destanı'nın İçerdiği Müzik Ögesi Bakımından Ele Alınışı.....	259
Bibliyografya.....	265

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.k.	Adı geçen kaynak
Akt.	Aktaran
BKY	Bilge Kaęan Yazıtı
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
ev.	Çeviren
DLT	Divanü Lûgat-it Türk
GTTA	Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi
Haz.	Hazırlayan
İA	İslam Ansiklopedisi
KBY	Karabalgasun Yazıtı
KİY	Köl İ or Yazıtı
KTY	Köl Tigin Yazıtı
mad.	Madde / Maddesi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
S.	Sayı
s.	Sayfa
ŞUY	Şine Usu Yazıtı
TTY	Taryat-Terhin Yazıtı
TY	Tunyukuk Yazıtı
t.y.	Tarihi yok
Yay.	Yayını / Yayınları / Yayınevi

ÖNSÖZ

Türk tarihi pek çok açıdan eşsiz özelliklere sahiptir. Bunlardan birisi, sahip olduğu beş bin yıllık geçmiştir ki, bu derinlik pek az millete nasip olmuştur. Bir diğeri, yayıldığı geniş coğrafyadır. Bu durum, kültürel zenginliğin çeşitlenmesinde önemli rol oynamıştır. Son derece dinamik, vatan sevgisi ve fetih tutkusuyla dolu olan bu tarihî macera, Selenge-Orhun kıyılarında, M.Ö. 3000-2500 yıllarında başlamıştır.

Türk tarihine ve kültürüne ait temel taşlara inmek için, Orta Asya'ya bakmanız gerekiyor. Türk sanatı ve Türk müziğinin ilk tohumları da Orta Asya Türk Kültürü içinde atılmıştır. Sadece Türk tarihi için değil, dünya tarihi ve kültürü için de Orta Asya Türk devletleri büyük bir öneme sahiptir.

Kültürel değerlerimizi, tarihimizin haşmetini yeni nesillere aktarmanın, bir akademisyenin en önemli görevi olduğunu düşünüyorum. Geçmişini bilen, atalarının Orta Asya'dan itibaren oluşturdukları kültürel zenginliklerden haberdar bir nesil, geleceğe kendisinden emin şekilde bakacaktır.

Elinizde tutmuş olduğunuz bu kitap, yukarıda sözü edilen değerlerin altını çizmek, İslamiyet'ten önce Orta Asya'da kurulmuş önemli devletlerin kültür ve sanat ürünlerini toplu halde sunmak, bu unsurlarla Türk müziğinin ilişkisini ortaya koymak ve üzerine pek fazla çalışma yapılmamış olan Asya Hunları, Kök Türkler ve Uygurların müziği hakkında, tarihî belgelere dayanarak saptamalar yapmak üzere yazılmıştır.

Türk varlık ve kültürünün filizlendiği coğrafi mekân olan Orta Asya'da "müzik" in oluşumu ve gelişimi üzerine yapılan araştırmalar son derece sınırlıdır. Yapılan araştırmalar -istisnalar haricinde- genellikle tarih bilimcilerin eserlerinde yer almakta ve bambaşka konu başlıklarının içerisinde dağınık şekilde bulunabilmektedir. Bu kitapta ise, bir müzik araştırmacısı gözüyle, Orta Asya kültür ürünleri incelenmeye çalışılmıştır. Kitabın yeni baskısında ise taranan kaynakların zenginleştirilmesinin yanı sıra, Türk kültürü ve müziğine ilişkin arkeolojik bulguların yerlerinde tahlil edilmesi ve kişisel görüşmeler neticesinde elde edilen bulgular da yer almıştır.

Bu kitap benim severek çalıştığım alanların bir ürünü olarak doğdu. Çalışmanın “Kültür” ve “Müzik” çatısı altında oluşmasında, tarihî müzikoloji ve etnomüzikoloji ile olan bağımın yanı sıra Türk tarihi, Türk sanatı ve Türk kültürüne duyduğum büyük ilgi ve hayranlık etkili oldu.

Heyecanla kaleme almış olduğum ve uzun bir çalışmanın ürünü olan bu kitabın, müzik tarihi, müzikoloji, Türk tarihi ve Türk sanatı ile ilgilenenlere faydalı olmasını diliyorum.

Çalışma sürecinde bana verdiği büyük destek için değerli eşim, gönüldeşim, meslektaşım ve kitabın editörü olan Doç. Dr. Timur Vural'a, mânevî desteklerinden dolayı biricik oğlum Çağatay'a, sevgili anneme ve çok kıymetli babama ve kitabın basımını, titiz bir çalışma ile gerçekleştiren Ötügen Neşriyat'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Doç. Dr. Feyzan Göher VURAL

GİRİŞ

Geçmişten günümüze kadar ortaya konan kültür varlıkları içinde, zenginliği ve kuvveti bakımından Türk kültürü göze çarpmaktadır. Bu eşsiz kültür Orta Asya'da filizlenmiş, ilk önemli gelişimlerini yine bu coğrafyada yaşamıştır. Bu anlamda bütün Türk kültürü, Türk sanatı ve Türk müziği için Orta Asya ve burada kurulan devletler büyük önem arz etmektedir. Bu devletler içerisinde Türk boylarını ilk kez bir araya getiren Hunlar, tarihte ilk kez "Türk" adını devlet ismi olarak kullanan Kök Türkler ve olağanüstü medeniyetleri ile Uygurlar öne çıkmaktadır.

Tarihte bütün dünya Türklüğünün beşiği ve Türk medeniyetinin kaynağı Orta Asya, özellikle de Doğu Türkistan'dır. Asya Hunları, Kök Türkler, Uygur Türkleri buralarda devlet kurmuşlar ve günümüze ışık tutan Türk kültür ve medeniyet çevresinin gelişmesini sağlamışlardır.¹

Oluşturdukları devlet yapıları, hukuk sistemleri, toplumsal düzenleri diğer toplumlara örnek teşkil etmiş olan bu devletler, pek çok zanaat ve sanat dalında büyük gelişimler göstermişlerdir. Üstelik bu gelişim, kimi iniş çıkışlara rağmen, kesintisiz olarak devam etmiştir. Hunlardan Kök Türklerle, Uygurlara ve sonrasına uzanan tarih incelendiğinde, aynı milletin farklı yönetici ailelerin bayrağı altında birleştiğini; yani tarihsel çizginin kesintisiz devam ettiğini söylemek mümkündür. Devlet isimleri farklı olsa da, halk ve onun sahip olduğu özellikler devam edegelmiştir. Bu durum, sanat ürünlerinin aktarımı ve gelişimi için son derece önemlidir.

Orta Asya tarihi boyunca, Hun öncesi dönemlere ait duvar resimlerinden, Uygur mabetlerindeki minyatürlere; keramik çanaklardan, işlemeli vazolara; küçük sulama kanallarından, büyük karız sistemlerine ulaşan bu sanat ve medeniyet zincirinde, müzik de aynı kademeli ilerlemeyi göstermiştir.

Ancak sözü edilen bu kültürel oluşum, elbette Asya Hunları ile bir anda ortaya çıkmış değildir. Orta Asya'daki Türkleri ilk kez bir bayrak altında top-

¹ Sultan Mahmut Kaşgarlı, *Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası*, İstanbul 2004, s.11.

layan Asya Hunlarına geçmeden önce, onlardan evvelki bilinen Türk tarih ve kültürüne de göz atmak gereklidir.

Orta Asya'yı coğrafi olarak tanımlarken iki kısma ayırmak mümkündür. Bugün Türkistan olarak adlandırdığımız Tanrı Dağları'nın güneyindeki kısım ve Tanrı Dağları'nın kuzeyinde kalan Çungarya Stepleri, İrtiş Havzası ile Altay Dağları.²

Bölgede bilinen en eski insan izlerine Yakutistan arazisinde rastlanmıştır ve bu izlerin MÖ 20000-10000 yıllarına ait olabileceği düşünülmektedir.³ MÖ 4000'li yıllara geldiğinde Anav kültüründen söz etmek mümkündür. Bu kültüre ait bulgular, Türkmenistan'da Aşkabat yakınlarındaki Anav'da bulunmuştur. MÖ 4000-1000 yılları arasında yaşamış olan Anav kültüründen kalan buluntular incelendiğinde, bu kültürü yaratanların proto-Türkler (ön-Türkler) olma ihtimali yüksek görülmektedir.

Anav kültürünün Türklere atfedilmesinin en önemli nedenleri, coğrafi konum ve "at"ın ilk defa bu kültürde kullanılmasıdır. Güneşte kurutulmuş tuğladan evler, at, koyun ve sığır besiciliği bu kültüre ait özellikler arasındadır.⁴

MÖ 3000'li yıllarda Aral Gölü civarında Kelteminar kültürüne rastlanır. Bunu takiben, Abakan bozkırlarında görüldüğü için Abakan ya da buluntu yerine izafen Afanasyevo adıyla tanınan kültürel oluşum başlar.

Afanasyevo kültürü, MÖ 2500-1700 yılları arasında varlığını sürdürmüş ve ilk doğduğu yerle sınırlı kalmayıp, Altay Dağları'ndan İdil/Volga Nehri'ne kadar uzanan geniş bozkırlarda etkili olmuştur. Bu kültüre ait buluntular arasında, kemikten iğneler, çakmak taşından ok uçları, bakırdan bıçak ve küpeler, basit çömlekler, çeşitli madeni işlemeli aletler sayılabilir.⁵

Söz konusu dönemde, yaklaşık olarak MÖ II. binin başlarında, bölgede iki kültür merkezi olduğu düşünülmektedir. Bunların birisi Altay Dağları'nda, diğeri ise Güney Sibiry'a da idi. Antropolojik buluntular her iki kültürün de Oğuz tipinde beyaz bir ırk tarafından kurulduğunu ortaya koymaktadır. Bu halkların Türklerin ataları olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Altay bölgesinde Cilalı Taş devrine ait oldukça az arkeolojik kalıntı bulunmakla birlikte, Altayların taş devri döneminde bir yandan Güney Sibirya'daki Yenisey ile diğeri yandan da Batı ve Doğu Türkistan'daki kültürler ile yakın temaslar kurduğu anlaşılmaktadır. Güney Sibiry'a ise eski Orta Asya Türk kültürünün kuzey sınırını teşkil eder. Kök Türk çağında Güney Sibiry'a halklarının

² Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihi - Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, Ankara 2003, s.1.

³ Şevket Koçsoy, "Türk Tarih Kronolojisi", *Türkler*, Ankara 2002, s.73.

⁴ Koçsoy, *a.g.e.*, s.73.

⁵ Koçsoy, *a.g.e.*, s.73.

Türkçe konuştukları göz önünde tutulduğunda⁶ bu bölgede uzun zamandır Türklerin yaşadığı anlaşılabilir.

Afanasyevo kültürünün hemen ardından, onun devamı ve daha gelişmiş şekli olan Andronovo kültürü gelir. Bu kültür, MÖ 1700-1200 yılları arasında, Tanrı Dağları ile Yayık Nehri arasındaki bütün bozkır sahayı içine almıştır. Andronovo kültürü de tıpkı Afanasyevo kültürü gibi, Türk soyunun proto-tipi (ön-tipi) brakisefal, atlı, savaşçı, beyaz ırk tarafından meydana getirilmiştir.⁷

Gerek yukarıda sunmuş olduğumuz kültürlerden kalan arkeolojik buluntular, gerekse Türk tarihi ile ilgili değerli bilgiler edinebildiğimiz Çin kaynakları, MÖ I. bin yılın ortalarında Büyük Hun devletini kuracak olan kabilelerin yavaş yavaş şekillendiğini göstermektedir. Bu dönemde Altay bölgesinde yaşayan Türklerin, at, sığır hatta deve besledikleri bilinmektedir. Bölge insanın avcı ve savaşçı olduğu, elde edilen bulgularda görülmektedir. Döneme ait Altay buluntuları başlıca iki kurganda yapılan kazılarda ele geçmiştir. Bunlar içinde en önemlilerden birisi bir kartal pençesidir.⁸ Türkler için gücün simgesi olan kartalın, çok eski dönemlerden beri önemli olduğu, mezara konan bu kartal pençesi ile anlaşılmaktadır.

Kurganlar, Hunlarda olduğu gibi Hun öncesi (ön/proto Hunlar) döneme de ışık tutmaktadır. Bu mezarlarda taştan yapılmış halkalar, küpe olma olasılığı olan boynuzdan boncuklar ve halkalara bulunmuştur. İskeletlerde kimi zaman kırmızı boya izleri görülür. Koyun kemiklerinden yapılmış bıçak sapları bulunmuştur. Koyun kemiklerinin varlığı, Hunlardan önceki Türk kavimlerinin avcılığın yanı sıra çobanlık da yaptıklarını ortaya koymaktadır.

Çakmak taşından ok uçları, kemik iğneler, bakır bizler, bıçaklar, bakır tel-lerden yapılmış küpeler, çeşitli süs eşyaları, maden işlemede kullanılan aletler yine Hun dönemi öncesi Türklere ait buluntular arasında yer alır.

MÖ II. binlerde Altay bölgesi altın endüstrisinin merkeziydi. Bu döneme ait bakır ve bronz eserlerinin üzeri tamamen ya da kısmen altın ile kaplıdır. Eserler arasında bıçaklar, yüzükler ve bilezikler yer alır. Bunlar şekil bakımından Kazakistan eserlerini, motif bakımından ise Yenisey motiflerini andırmakla beraber, Altaylı sanatçıların kendilerine ait özellikleri, eserlere yansıtılmıştır. Bu döneme ait olan ve Altaylılardan kalan Sarı-Bulak, Kelepik, Kızıl-Yar kurganlarında ise çeşitli keramikler bulunmuştur.⁹

⁶ Ögel, 2003, s.1.

⁷ Koçsoy, a.g.e., s.73.

⁸ Cemal Anadol, F. Abbasova, N. Abbaslı, *Türk Kültürü ve Medeniyeti*, İstanbul 2007, s.47; Ögel, 2003, s.17; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1995, s.12.

⁹ *Türk Dünyası Kültür Atlası*, "İslam Öncesi Dönem (A Cultural Atlas of the Turkish World – the

Resim 1. Yandaki çizimde, Altaylarda ve Orhon bölgesinde Paleolitik ve Neolitik devre ait, küpler ve kesici aletlerin yer aldığı bazı buluntular görülmektedir.

Yukarıdaki resimde de görüldüğü üzere, bu dönemde yaşayan Türkler keramik sanatında ustaydılar.¹⁰ MÖ 1200-700 seneleri arasında bronz çağına denk gelen Altay buluntuları genellikle Kamışenka ve Kızıl-Yar'daki kurganlarda ele geçmiştir. Buradaki ölümler, çoğunlukla sağ taraflarına yatırılmış ve başları batıya çevrilmiştir. Dizleri bükük olarak mezara konan ölümlerin başuçlarına toprak kaplar ve bıçaklar bırakılmıştır. Mezarlarda bulunan geyik dişlerinin dîni bir anlamı olduğu kuvvetle muhtemeldir. Altaylar'da bu dönemde bazı yeni etkilere rağmen, Andronovo kültürünün devam ettiği anlaşılmaktadır.¹¹

Diğer kültür ürünleri gibi Türk müziğinin tarih sahnesine çıkışı da Hunlardan önceki döneme dayanır. Bu dönemde müzik yapan kişiler, Kamlık inancının din adamları olan Kamlardı. Onlar, sağaltım ve büyü amacıyla müzikten yararlanmaktaydılar. Çalgılar ve insan sesi, korkulan doğaüstü güçlerden korunma, yardım dileme, ayrıca başka insan ve hayvanlar üzerinde etkili olma amaçlarıyla kullanılmış olmalıdır. Kam müziği ile ilgili detaylı bilgi, çalışmanın "Orta Asya Türklerinde Eski Türk Dini ve Kam Davulu" başlıklı bölümünde yer almaktadır.

Hun öncesi dönemde müziğin, insan sesine dayalı olduğu düşünülmektedir. Kökleri çok eskiye dayanan diğer müzikler gibi, Türk müziği de başlan-

Pre-Islamic Period)", İstanbul 1997, s.8; Ögel, 2003, s.23.

¹⁰ Çizimin alındığı kaynak: B. Ögel, *Türk Kültür Tarihi*.

¹¹ Ögel, 2003, s.25.

gıçta çok az perdeli idi. Zamanla perde (ses derecesi/ses yüksekliği) sayısı artarak, melodik yapının genişlemesi mümkün oldu. Aynı ezgisel motifin tekrarına dayanan müzik, ritmik açıdan, kamın hareketlerine eşlik ederdi. Bu dönemde davul ve def gibi vurmali çalgılar sık kullanılıyordu, ayrıca boru ile kopuzun ilk örnekleri de bu dönemde ortaya çıkmıştır. Sözü edilen çalgılar, genellikle insan sesine eşlik amacıyla kullanılıyor olmalıdır.¹²

Faizullah Karomatli, “Antik Dönemde Orta Asya’da Müzik ve Anadolu ile Özbek Müziği Arasında İlişkiler” adlı eserinde, Türklerin yaşadığı bölgelerde, MÖ I. bin yılına tarihlenen bir flüt bulunduğundan söz eder. Ayrıca bu bölgelere ait kaya resimlerinde defe benzer vurmali aletlerin bulunduğu belirtilir.¹³

MÖ VIII. yüzyılda Türklerde dümbelek benzeri vurmali çalgılar, bir çeşit düdük ve arpın atası sayılabilecek çalgılar kullanılmıştır. Çalışmanın “Asya Hun Devleti” kısmında fotoğrafını sunmuş olduğumuz “Hun Arpı”na benzer çalgıların, bu dönemde de kullanılmış olması muhtemeldir. Ok-yay kültürüne sahip olan Türkler, “yay”ın şeklini temel alarak, ilk arp biçimlerini yaratmışlardır.

Ayrıca gong ve ziller de bu dönemde yer almıştır. Yine aynı yüzyılda topraktan yapılmış bir heykelciğin elinde pipa benzeri bir sazın yer aldığı görülür.¹⁴ Hunlardan önceki dönemde, heykelciliğin seviyesini gösteren bu eser, Türk müzik kültürü için de çok önemli bir yere sahiptir.

Hunlar öncesi dönemde genellikle birbirlerinden ayrı ve bağımsız yaşayan boy ve budunlardan her birinin müziği, doğal olarak çevresindekilerden belirli özelliklerle ayrılmıştır. Bu durum Türk müziğinin ilk çağlardan bu yana, kendi içinde zengin bir çeşitlilik göstermesinin başlıca kaynaklarından birini oluşturmuştur.¹⁵

Kısaca söz edilen bu kültürel yapılanmaya sahip olan çeşitli boylar, ilk kez Hunlar tarafından bir araya getirilecektir. Böylece Türk boyları arasında kültürel birliktelik ve medeniyetlerindeki gelişim hızla artacaktır.

¹² Ogün Atilla Budak, *Türk Müziğinin Kökeni - Gelişimi*, Ankara 2006, s.8.

¹³ Faizullah Karomatli, *Antik Dönemde Orta Asya’da Müzik ve Anadolu ile Özbek Müziği Arasında İlişkiler*, Ankara 1999, s.24-26.

¹⁴ Ahmet Şahin Ak, *Avrupa ve Türk İslam Medeniyeti’nde Müzikle Tedavi - Tarihi Gelişimi ve Uygulamaları*, Ankara 2006, s.75-85.

¹⁵ Ali Uçan, *Geçmişten Günümüze Günümüzden Geçmişe Türk Müzik Kültürü*, Ankara 2000, s.20.

I. BÖLÜM

ASYA HUN DEVLETİ

Orta Asya kavimlerini ilk defa bir bayrak altında toplaması bakımından, Büyük Hun Devleti'nin kültür tarihimiz için büyük bir önemi vardır.¹ Gerçi MÖ 1050-247 yılları arasında Çin'de kurulan Chou Devleti'nin de Türklerle alâkalı olabileceği konusunda çeşitli deliller ileri sürülse de,² büyük ve düzenli bir devlet teşkilatını ilk olarak Hunlarda görmekteyiz. Sistemli bir yaşayış, kültür, sanat ve müzik ürünlerinin kökenini oluşturması açısından da Hunlar ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

Kimi Batılı yazar ve tarihçiler Hunların ortaya koyduğu kültür ürünlerini, sanat eserlerini görmezden gelmişlerdir. Oysa özenli maden işçiliklerinden göz alıcı dokumalara; mumyalama tekniklerinden gökbilimine; resimden ahşap oymacılığına, müzikten heykele Hun kültürü sayısız hazine ile doludur.

Çeşitli belge ve buluntulara göre tarihte tam teşekkül etmiş ilk Türk devletinin Hunlar olduğu söylenebilir.³ Jean Paul Roux, Hunları kesin olarak saptanan ilk Türk federasyonu olarak tanımlar.⁴ MÖ III. yüzyıldan başlayarak MS 216 yılında dek varlığını sürdüren Asya Hunları,⁵ tarih sayfalarında Osmanlılarından sonra en fazla yer alan Türk devletidir.⁶

Çin tarihinde Hyung-nu olarak geçen Hunlardan, ilk önce MÖ 1764'te, daha sonra MÖ 822 yılında söz edildiği bilinse de, Hunlar hakkındaki bu dönem karanlıktır.⁷ Eski Çin tarihçileri MÖ XIV-IV. yüzyıllar arasında bazen büyümüş bazen parçalanıp küçülmüş bir Hun devletinin varlığından söz

¹ Ögel, 2003, s.43.

² Saadettin Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi*, 4. Baskı, Ankara 2011, s.4; Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, C.I, Ankara 1981, s.23-25.

³ Yılmaz Öztuna, *Cumhuriyet Dönemi Öncesinde Türkler*, İstanbul 2008a, s.31.

⁴ Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, Çev. A.Kazancıgil ve L.A. Özcan, İstanbul 2000, s.55.

⁵ *Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, C. VI, İstanbul 1971, s.56.

⁶ Yılmaz Öztuna, *Türk Tarihinden Yapraklar*, İstanbul 2008b, s.45.

⁷ Lev N. Gumilev, *Hunlar*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul 2002, s.39; *Türk Ansiklopedisi*, C. IXX, Ankara 1971, s.381.

ederler. Ancak Hunlarla ilgili en eski yazılı belge, MÖ 318 tarihinde yapılan bir anlaşmanın metnidir.⁸ Bu anlamda Hun siyasi birliğinin kesin tarihini MÖ IV. asırdan itibaren takip etmek mümkündür.

Hunların ilk ağırlık merkezi, Orhun-Selenga Irmakları ve Türklerce kutsal sayılan Ötüken Havalisi ile Ongın Irmağı üzerindeki Karakurum ve Ordus bölgesi arasında bulunmaktaydı.⁹ Mo-tun (Mete Han) zamanında Hazar Denizi'nden Pasifik'e, Sibiry'a'dan Tibet'e uzanan ülke, yaklaşık 18 milyon kilometrekarelik bir alana yayılmıştı.¹⁰

Hun kelimesi, eski Türkçede "insan" ve "halk" anlamlarına gelmektedir.¹¹ "Ok" sözcüğünün Türkçe boy ve soy anlamına geldiği dikkate alındığında, Hunların ilk adlarının "Hunok" terimi olduğu ya da Hunların adlarını muhtemelen Hunok adındaki ilk atalarından aldıkları düşünülmektedir.¹² Kimi kaynaklar Hunların kökenini Oğuz Türklerinden Bozkurdlar ve Boz Geyikler adlı boylar olduğunu;¹³ kimi kaynaklar ise Kimerlerin Hunların atası olduğunu var saysa da, sonuç olarak Hun devletinin çeşitli kavimlerin birleşmesi ile oluştuğu kabul edilmektedir.¹⁴ Mo-tun (Mete Han/Börü Tonga), bu durumu MÖ 117 yılından sonra Çin İmparatoruna yazdığı bir mektupta bizzat söylemektedir. Mo-tun bu mektupta, 26 krallık ve akraba kavimlerden söz ettikten sonra, bunların hepsinin Hun adı altında birleştiğinden bahseder.¹⁵ Nitekim Hunlar arasındaki görünüş farkı, çeşitli kaynaklarda belirtilmiştir.¹⁶ Bu durum, Hun devletinin farklı boylardan oluştuğunun bir başka göstergesidir.

⁸ Hüseyin Salman, "İslamiyet'ten Önceki Türk Devletleri", *Türk Tarihi ve Kültürü*, Ankara 2004, s.9; Saadettin Gömeç, "Kök Börüleri ve Arslanlar", Ankara 2001, s.77; Yng-Shih Yü, *Hsiung-nu-Erken İç Asya Tarihi*, Çev. S. Esenbal, İstanbul 2002, s.170; Kafesoğlu, 1995, s.58; *Türk Ansiklopedisi*, 1971, s.381; Salim Koca, "Büyük Hun Devleti", *Türkler*, Ankara 2002c, s.687.

⁹ Cevat Hey'et, *Türklerin Tarihi ve Kültürüne Bir Bakış*, Yazıldığı yıl:1838, Türkiye Türkçesine çeviren ve hazırlayan: M. Müderriszade, Ankara 1996, s.5; Kafesoğlu, 1995, s.59; Yaşar Çoruhlu, "Hun Sanatı", *Türkler*, İstanbul 2002b, s.54.

¹⁰ *Yeni Türk Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul 1985, s.1332.

¹¹ Altan Deliorman, *Osmanlılardan Önce Türkler*, İstanbul 2010, s.22.

¹² J. M. De Groot ve G. A. Asena, *2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgeleriyle Hunlar ve Türkistan*, İstanbul 2011, s.36.

¹³ Enver B. Şapolyo, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1972, s.7.

¹⁴ İzzet Çıvgın ve Remzi Yardımcı, *İslam Öncesi Türk Tarihi*, Ankara 2007, s.1; Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I.*, Ankara 1981, s.41; *Anadol ve diğerleri*, a.g.e., s.121.

¹⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları-Dünden Bugüne*, İstanbul 1988, s.346-347; Ahmet Taşağıl, "Orta Asya Türk Devletleri", Ankara 2002, s.73; Zerrin Günel, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Ankara 2004, s.22-23.

¹⁶ Enver Konukçu, "Göktürklerin Çağdaşı Akhunlar", Ankara 2001, s.41.

İlk yurtları bugünkü Moğolistan'dan Altaylara kadar uzanan topraklar üzerinde bulunan¹⁷ Hunlar hakkındaki bilgileri, arkeolojik buluntular ve başta Çin belgeleri olmak üzere çeşitli kaynaklarından elde etmekteyiz. Hunlarla ilgili en önemli belgeler arasında, Shih-chi ve Han Shu gibi Çin kaynakları yer alır.¹⁸

¹⁷ Nejat Diyarbekirli, *Hun Sanatı*, İstanbul 1972, s.9.

¹⁸ Turgun Almas, *Uygurlar*, Çeviren: A. Batur, İstanbul 2010, s.62.